

УДК 811.161.2'276.6:34

Зоряна Височан

ДИДАКТИЧНА ГРА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Викладено основні теоретичні положення формування мовленнєвих умінь майбутніх юристів. Описано якості мовлення, необхідні для успішного спілкування, та ефективні види навчальної діяльності. З'ясовано, що формування культури українського діалогічного мовлення студентів може бути успішним лише за умови органічного поєднання системно-описового, функціонально-стилістичного та комунікативно-діяльнісного підходів, у процесі активної мовленнєвої діяльності, зорієнтованої на вимоги професії юриста; обґрунтовано сутність, можливості дидактичної гри; акцентовано увагу на рольових та ділових іграх; здійснено аналіз вимог до проведення рольових і ділових ігор з метою підготовки майбутніх фахівців у ділянці юриспруденції до професійної взаємодії.

Ключові слова: мова, мовна культура, діалог, діалогічне мовлення, діалогічні уміння і навички, дидактична гра, ділова гра, майбутні юристи.

The article analyzes the main theoretical issues of the formation of future jurists' speaking skills. We have presented the profound description of the speaking qualities necessary for successful communication and the effective types of learning activities. We have clarified that the formation of students' speech competence becomes accomplished on condition that system descriptive, functionally stylistic approaches and the approach of the communication and activity are integrated into the process of active speech activity that is realized according to the demands of the profession. The essence of concept «dialogic speech» has been analyzed in the article. Communicative, lawyer peculiarities of dialogic speech have been determined. It has been concluded that teaching dialogic speech is conducted according to the system which includes consistency of studied material, dialogue modeling according to the theme usage of communication situations and the development of students' creative activity. Didactic plays as means for preparation of future specialists in commercial activity for their professional interaction. The author describes the outcomes of role-play incorporation into the process of university students education. The results obtained demonstrate role-play and simulation effectiveness for the formation of students culture in their professional interaction.

Key words: speech, speech culture, didactic play, role-play, simulation, professional interaction, didactic play, simulation, lawyer.

Однією з ключових проблем вищої школи щодо підготовки майбутнього фахівця є формування його комунікативної компетентності, зокрема навичок і вмінь усного мовлення. У сучасній системі навчання чільне місце посідає розвиток діалогічного мовлення, науковці слушно вважають, що ця форма мовлення переважає в умовах природних комунікацій. Однак, згідно зі спостереженнями, усне мовлення більшості студентів, зокрема майбутніх правознавців, відрізняється малою лексичною насиченістю, численними мовленнєвими помилками, спричиненими недотриманням норм сучасної літературної української мови, а також однамітністю лексики (з погляду граматичних структур, що використовуються), відносно невеликим обсягом висловлювання, частими паузами та повторами тощо. Така ситуація потребує нагального розв'язання і одним зі шляхів тут може стати розроблення методичної системи формування культури діалогічного мовлення студентів-юристів, використання на заняттях, до прикладу, з української мови (за професійним спрямуванням), системи вправ, яка б цілеспрямовано розвивала вміння і навички, характерні для цієї форми мовної діяльності, слугувала підвищенню ефективності навчання зв'язного діалогічного висловлювання у ЗВО.

Методична наука (як українська, так і зарубіжна) приділяє достатньо уваги проблемам розвитку мовленнєвих умінь. Так, навчання діалогічного мовлення, типології вправ для розвитку діалогічного мовлення школярів та студентів досліджували Ю. Пассов, В. Скалкін, Н. Складенко та ін. Діалогічно-мовленнєва тематика була об'єктом вивчення Е. Палихатої (формування діалогічного мовлення учнів початкових класів шкіл з українською мовою навчання, система навчання українського усного діалогічного мовлення учнів основної школи), О. Єфименко, А. Ляшкевич (розвиток діалогічного мовлення п'ятикласників на уроках рідної мови, наступність і перспективність формування українського діалогічного мовлення учнів початкових і 5-х класів загальноосвітньої школи) та ін.

Мета статті – обґрунтувати роль дидактичної гри як засобу формування культури діалогічного мовлення майбутніх юристів, показати дієвість її методичного прийому розвитку діалогічного мовлення студентів.

Зважаючи на двосторонній (багатосторонній) характер діалогічного мовлення, значний потенціал для формування культури українського діалогічного мовлення (КУДМ) мають ігрові методики. Науково-теоретичні й організаційно-практичні принципи, підходи, механізми їхнього використання в загальноосвітній і вищій школі досліджували українські й зарубіжні науковці (І. Белкін, О. Вербицький, І. Дичківська, Д. Ельконін, В. Коломієць, І. Носаченко, З. Слєпкань, Ж. Яворська та ін.). Уживання ними понять «ділова гра» і «рольова гра» пов'язані із їхнім застосуванням у різних освітньо-виховних середовищах, тож відмінності між ними доволі умовні.

Основними одиницями рольової гри науковці називають «роль» і «дії» щодо її реалізації та «зміст» – стосунки між учасниками. Рольові ігри мають

спільні ознаки із методом аналізу конкретних виробничих ситуацій. Вони полягають у таких аспектах: а) висунення конкретної проблеми, завдання, які потребують розв'язання на основі запропонованої умовної ситуації або моделі об'єкта; б) розподіл за учасниками рольових функцій; в) визначення правил взаємодії, які повторюють реальні зв'язки і відносини ієрархічних (освітніх, мовних, професійних тощо) систем по «горизонталі» і «вертикалі»; г) багатовекторність і взаємозалежність «ланцюгових рішень», які можуть приймати учасники гри; г) присутність змодельованих і реальних конфліктних ситуацій, що зумовлені різними прагненнями й інтересами та потребують оптимальних і відповідальних рішень; д) реальний вплив часового чинника, що може збігатися з реальним або бути «стисненим», уповільненим; є) прозора система оцінювання результатів ігрової діяльності; е) вплив керованої емоційної напруги, що відповідає духу змагання [5].

У системі навчання українського діалогічного мовлення ігрові методи виступають способом самостійного використання сформованих професійних комунікативних умінь. Їхня багатоплановість у різний спосіб сприяє виробленню мовленнєвих умінь і навичок та моделює контекст майбутньої професійної діяльності студентів, адже характеризується обов'язковою реалізацією певних соціальних ролей (відносин), що супроводжують юридичну діяльність. У процесі конструювання і проведення ділових ігор доцільно дотримуватися принципів проблемності, моделювання змісту й умов майбутньої професійної діяльності, двоплановості навчальної ігрової діяльності, спільної діяльності учасників гри, діалогічної взаємодії партнерів по грі [1, с. 133–142].

Роль і значення ділової (рольової) гри у формуванні КУДМ студентів-юристів увиразнюють їхні головні функції: а) навчальна (добір мовленнєвих засобів для моделювання спілкування учасників за різних соціальних і професійних ситуацій); б) мотиваційно-спонукальна (виявляє внутрішні мотиви ігрової діяльності, що стимулюють ділове творче спілкування, розвиває професійні мовленнєві навички комунікації); в) виховна (формує «мовленнєву самодисципліну» та відповідальність, самостійність, готовність виконувати різні види професійної діяльності); г) компенсаторна (виявляється у рольовій імітації ігрової ситуації, наближеної до професійного діалогу та задоволенні прагнень студентів до постійної комунікації); г) орієнтувальна (формує здатність «грати роль іншої особи», націлює на свідоме планування, прогнозування мовленнєвої поведінки як власної, так і партнера по діалогу, розвиває вміння контролювати й оцінювати власне мовлення і вчинки).

З огляду на вищезазначене, особливе значення має комунікативно-мовленнєва функція ділової (рольової) гри, що полягає у її впливі на вироблення навичок спілкування, умінь правильно формулювати висловлювання і думку та аргументовано переконувати співбесідника. Вона стимулює розвиток професійного мовлення, адже в ігровому процесі

зростає природна необхідність оперування новими мовними одиницями, зокрема фаховими термінами, які відображають характер певної професійної ситуації. Рольові стосунки між учасниками комунікації у змодельованому відповідно до професійної ситуації діалозі сприяють розвитку логічного, критичного, творчого мислення студентів, формуванню їхніх морально-вольових якостей та емоційної рівноваженості.

У такому контексті виявлена доцільність використання ділових і рольових ігор, основу яких становить «ситуативний чинник». Вони можуть влаштовуватися за такою схемою: постановка мети; визначення відповідних до неї ігрових ситуацій; інструктаж учасників; проведення гри; спільний аналіз результатів і вироблення рекомендацій на майбутнє [2, с. 222].

Такі ігри можуть відбуватися у різних часових вимірах (розраховані на одне заняття або його частину; пролонговані, перманентні тощо).

Розвиток особистісно-орієнтованих і суб'єкт-суб'єктних принципів експериментального навчання актуалізує проведення т. зв. вільної ділової гри, коли викладач пропонує лише тему заходу, а студенти самі розробляють методику його проведення – від вибору ігрових ситуацій і мовних засобів до загальних правил змагальності, критеріїв оцінювання тощо. Такий підхід видається особливо доречним для розвитку вмінь і навичок діалогу, адже учасники можуть самі вирішувати, як буде розгортатися цей процес, яку лексику, невербальні й інші засоби комунікації при цьому використовувати тощо.

Ділові ігри дозволяють оптимально поєднувати парні та групові форми роботи, що важливо для формування знань і навичок мовлення під час спілкування з різною кількістю учасників (діалог, полілог). Таким чином визначається напрям їхньої взаємодії, залежно від динаміки зміни ситуації: прийняте рішення впливає на об'єкт, змінює його стан; відомі наслідки прийнятого рішення спричиняють нову ситуацію й наступний ланцюжок рішень. Так через ділову гру у майбутнього юриста формується розуміння мовленнєвих моделей певних професійних ситуацій.

Унаслідок «структурно-методичної поліфонії», що склалася в педагогіці, маємо ситуацію, коли означені методи визначаються одночасно і як форми, засоби, прийоми навчального процесу, які накладаються й переплітаються між собою. Внаслідок цього чимало окремих інтерактивних методів, як рольові (ділові) ігри, кейс-стаді, «мозковий штурм», розглядаються як «складники», «етапи» проведення тренінгів, дискусій, діалогів, навчальних проектів тощо. Не вдаючись до з'ясування науково-теоретичних аспектів цієї проблеми, з'ясуємо суть і можливості окремих означених методів у контексті формування КУДМ студентів-юристів. До слова, фактично всі вони мають «іноземне походження», тож цей зарубіжний досвід потребує творчого застосування із урахування освітніх реалів України.

«Мозковий штурм» (Brainstorm) іноді трактують як «активну дискусійну форму заняття», «гру». Утім, переважно більшість науковців його розглядають як самостійний метод, що передбачає спільну роботу групи експертів, спрямовану на пошук креативних підходів до розв'язання складних проблем. Він має дві модифікації, які враховувалися в нашій експериментальній роботі. Згідно з першою формується дві групи «спеціалістів»: одна – генерує ідеї й оцінки, друга – аналізує і критикує запропоновані ідеї, а модератор (викладач) скеровує цей діалог-дискусію. Ідея, з якою погоджується більшість, приймається як підсумкова «експертна оцінка». Згідно з другим варіантом, замість вільного діалогу-обговорення, шукається оптимальне рішення, яке задовольняє більшість його учасників [4].

В усіх випадках передбачається дотримання спеціальних вимог щодо проведення «мозкового штурму»: висунення різних незвичних, оригінальних ідей та їхня фіксація; відсутність будь-якої критики; рівні можливості учасників щодо їхнього обговорення тощо. Отже, «мозковий штурм» можна вважати одним з видів полілогу, в якому висловлюється не «безліч хаотичних поглядів», а кілька конкретних позиції та відбувається пошук аргументів для досягнення консенсусу, зокрема в ситуації, що має місце в юридичній практиці.

Доречно використовувати групу методів формування КУДМ (у повному обсязі або їхні окремі складники), що спонукають студентів до ретельного добору й конструювання діалогічних реплік і висловлювань, які дозволяють за обмежений час якнайкраще висловити думку, аргументувати позицію тощо.

«Метод 635» становить варіант експертного діалогу-опитування: кожен учасник групи експертів із «6» осіб одержує виклад проблеми у письмовому вигляді та подає «3» пропозиції щодо її розв'язання, про що доповідає впродовж «5» хвилин. Відтак, цей «монологічний-діалог» переростає у полілог, учасники якого шукають оптимальне рішення [4].

Метод «обличчя в обличчя» (метод співвіднесеної оцінки) також є різновидом «монологічного-діалогу», що відбувається в рамках процедури-алгоритму, яка регламентує можливості й послідовність кількарарзових виступів. До його переваг відносимо негайний зворотний зв'язок між учасниками діалогу-обговорення; змагальність щодо оригінальності й продуктивності висунутих ідей; заохочення до використання невербальних засобів експресивної комунікації; можливість швидкого досягнення порозуміння [4].

Метод «шести капелюхів» (Six Thinking Hats) пропонує систему мислення, поділену на шість категорій, з якими співвідносяться метафоричні капелюхи певного кольору. Під час діалогу-обговорення спільного питання один з учасників використовує капелюх певного кольору, що спонукає всіх висловлювати схожі позиції. Таким чином вони вчаться конструювати відповідні репліки, висловлювання, керувати власними

думками та розуміти, розвивати, а не лише критикувати й спростовувати думки опонентів, що дозволяє запобігти загостренню суперечок й сприяє досягненню консенсусу.

Для вироблення мовленнєвих умінь і навичок спілкування юриста з представниками інших професій використовувалися елементи методу синектики, що передбачає почергове обговорення, селекцію, відкидання різнофахових поглядів на певну проблему та обрання найбільш оптимальної, підтриманої більшістю, пропозиції щодо її розв'язання [4].

Зауважимо також, що дидактичні ігри завжди позитивно сприймаються студентами. Отож майбутнім юристам можна запропонувати ділову гру «Судовий процес», мета і завдання якої полягають у вдосконаленні знань, умінь, навичок студентів-правознавців з українського діалогічного мовлення для підвищення рівня їхньої професійної компетентності та адаптації до умов, наближених до майбутньої професійної діяльності, зокрема роботи з фізичними і юридичними особами, органами державної влади, місцевого самоврядування, посадовими особами у розв'язанні різних соціально-правових питань. У процесі такої ділової гри студенти виконують різні ролі учасників кримінального процесу, що сприяє вдосконаленню вмінь і навичок з ведення професійного діалогу та виконання різних функціональних обов'язків у сфері юридичної діяльності.

В основу сценарію ділової гри доречно поставити життєву ситуацію (фабулу) у вигляді кримінального процесу, визначити приблизний склад учасників, процедури здійснення ними відповідних дій та аналізу їхніх результатів тощо. У ході гри можна вносити певні корективи й уточнення до сценарію у вигляді додаткових питань, які підлягали розв'язанню.

При визначенні в розподілі ролей варто дотримуватися двох основних засад: по-перше, всі студенти повинні бути залучені до гри; по-друге, експерти (філолог та юрист, а також студенти) повинні стежити за дотриманням норм культури українського літературного мовлення, ураховувати діалогічну комунікацію.

Проведенню ділової гри повинна передувати ретельна підготовча робота: студенти знайомляться зі сценарієм гри, її метою, фабулою, правами й обов'язками учасників, з'ясовують можливі проблемні ситуації і різні процедурні питання тощо; розподіляють ролі, оптимально враховуючи побажання учасників гри (процедура самовисування); налаштовуються на те, щоб «свідомо увійти в роль», тобто усвідомити, що вона вимагає від виконавця, та розуміння функцій і повноваження, які слід реалізувати в навчально-ігровому процесі. Доречним бачимо і групове консультування студентів чи у формі індивідуальних бесід. Викладач має спрямувати студентів на глибоке вивчення нормативно-правових актів, які стосуються процедурних питань і їхнього правового становища в кримінальному (ігровому) процесі та необхідність демонструвати високу мовленнєву культуру, компетентність в українському діалогічному мовленні, що

полягає у правильній побудові реплік, висловлювань, їх логічному викладі, вмільому, можливо й маніпулятивному, використанні вербальних і невербальних засобів комунікації і правил мовного етикету тощо.

Така гра спонукає студентів актуалізувати знання з літературних норм, ведення діалогу та полілогу, використання вербальних та невербальних засобів спілкування, мовних етикетних формул, законів ведення спору тощо. Вони свідомо того, що їхні виступи (монолог) та участь у дискусіях (діалогах) мають бути живими, цікавими, насиченими яскравими прикладами і фактами, супроводжуватися й посилюватися вербальними і невербальними засобами комунікації, відповідати нормам сучасної української літературної мови та професійного мовного етикету.

По закінченні гри експерти повинні визначити й схарактеризувати активність, компетентність, конструктивність дій кожного учасника, зокрема акцентували на знаннях, уміннях, навичках вести дебати, дискусію й переконливо, аргументовано доводити свою позицію, використовуючи весь арсенал методів, прийомів, засобів ведення діалогу у процесі правознавчої діяльності.

Цікавим для студентів може стати навчальний проект «Розвиток діалогічного мовлення юриста за методом Сократа». Розділені на групи (по 2–3 особи) студенти спочатку повинні виконати низку теоретичних завдань: підготувати повідомлення про філософа Сократа і суть його методу, про модифікації методу Сократа (принцип трьох «Так» та ін.), про правила організації діалогу за методом Сократа, про особливості організації розмови у форматі такого структурованого діалогу, про приклади його ефективного використання за різних життєвих ситуацій, про специфіку підготовки до діалогу за методом Сократа у сфері юридичної діяльності тощо. Відтак майбутні юристи навчаються (тренуються) складати різні структурні компоненти діалогу та діалоги загалом за методом Сократа. Для цього необхідно виконати такі операції: а) продумати зміст того, що особа хоче сказати (спочатку сформулювати думку, потім для її артикуляції дібрати відповідні репліки, словосполучення, які для чіткості і точності виразу варто викласти письмово. Далі на їхній основі складаються тези, для обґрунтування добираються ілюстрації, щоб словосполучення, речення виглядали більш яскравими, переконливими; б) формулюються тези у вигляді трьох запитань таким чином, щоб на кожне з них співрозмовник був змушений відповідати ствердно; в) передбачається такий початок розмови, щоб змусити адресанта слухати; г) шляхом постановки випереджальних запитань спрямовуємо діалог у потрібне русло.

Отже, діалог – унікальний процес комунікативної взаємодії майбутніх юристів. Компетентнісні аспекти сучасної української вищої освіти зорієнтовані на формування прагматичних інструментальних культуромовленевих умінь і навичок у майбутніх фахівців. Відтак становлення культуромовної особистості в галузі діалогування потребує активного розвитку її

творчого потенціалу, одним зі шляхів тут може бути орієнтація навчання на створення мовленнєвих професійних ситуацій та системне продукування діалогічних висловлювань, що вербально й невербально моделюють можливі умови майбутнього фахового міжособистісного спілкування. Дидактична гра є ефективним засобом формування культури українського діалогічного мовлення студентів, вона актуалізує їхні знання з культури мовлення, зокрема літературних норм, ведення діалогу та полілогу, використання вербальних та невербальних засобів спілкування, мовних етикетних формул тощо.

Подальшого дослідження потребує методика формування українського діалогічного мовлення у процесі вивчення майбутніми юристами судової риторики, еристики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицкий А. А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход : метод. пособ. / А. А. Вербицкий. – М. : Высш. шк., 1991. – 207 с.
2. Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів ВНЗ нефілологічних спеціальностей : монографія / І. П. Дроздова. – Х. : ХНАМГ, 2010. – 320 с.
3. Орлова О. П. Теоретичні основи формування культури діалогічного мовлення : методичні рекомендації для викладачів і студентів-нефілологів / О. П. Орлова. – Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2013. – 78 с.
4. Полторац В. А. Маркетингові дослідження : навч. посібник / В. А. Полторац, І. В. Тараненко, О. Ю. Красовська. – 3-тє вид., переробл. та доповн. – К. : Центр учб. л-ри, 2014. – 342 с.
5. Эльконин Д. Психология игры / Д. Эльконин. – М. : Владос, 1999. – 360 с.